

WŁODZIMIERZ PIĄTKOWSKI, *Lecznictwo niemedyczne w Polsce. Tradycja i współczesność. Analiza zjawiska z perspektywy socjologii zdrowia i choroby*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008, 397 s.

Tematyka zdrowia i choroby zyskuje niewątpliwie w znaczeniu, czego dowodem jest równoczesne zainteresowanie tym polem badawczym przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych (medycyny, psychologii, socjologii, filozofii, antropologii, etyki). Zdrowie określa się mianem *priorytetowej wartości w XXI wieku*¹. Nie jest przesadnym koncentrowanie się na jego znaczeniu, zważywszy iż w znacznej mierze warunkuje ono jakość życia ludzkiego. Najpełniejszym tego wyrazem jest definicja jakości życia uwarunkowanej zdrowiem (*health related quality of life*) propagowana przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) i sprowadzająca się do rozpatrywania funkcjonalnego efektu choroby i leczenia w życiu pacjenta, przy czym pod uwagę bierze się stan fizyczny/sprawność ruchową, stan psychiczny, doznania somatyczne, sytuację społeczną i warunki ekonomiczne chorego². Wszystkie wymienione aspekty – niewątpliwie istotne z punktu widzenia osoby leczonej, a często niedostatecznie uwzględniane w terapii – stanowią przesłanki także dla wzrostu zainteresowania leczeniem niemedycznym.

Zainteresowanie to rośnie również w kontekście badań nad zachowaniami zdrowotnymi i stylem życia. Według I. Taranowicz do pierwszej kategorii pojęciowej przyporządkować należy *zachowania, które pozostają w jakiejś relacji ze zdrowiem*³. Może to budzić pewne wątpliwości i rozterki badawcze, ponieważ w takim ujęciu nie można i nie należy ograniczać zbioru zachowań zdrowotnych jedynie do zachowań pozytywnych, prowadzonych świadomie, bądź też o potwierdzonym naukowo związku ze zdrowiem. Autorka powołując się na stanowisko K. Puchalskiego wskazuje na konieczność uwzględnienia systemu wiedzy jednostki oraz znaczenia, jakie nadaje ona podejmowanym działaniom – zgodnie z nurtem socjologii humanistycznej⁴.

Powyższe stanowisko znajduje potwierdzenie w zróżnicowaniu postaw, które prezentuje przeciętna jednostka w odniesieniu do abstrakcyjnie pojmowanego zdrowego stylu życia oraz własnego zdrowia⁵. Rozróżnienie to stało się przyczyną, dla której A. Ostrowska opisała dwa niezależne wzorce dbania o zdrowie, sprowadzające się do: *zachowań medycznych* (głównie korzystanie z usług placówek ochrony zdrowia) oraz *zachowań prozdrowotnych*⁶. W tym kontekście zasadne staje się pytanie w jaki sposób w świadomości jednostki jawi się wykorzystanie leczenia niemedycznego:

czy jest to zachowanie wpisujące się w prozdrowotny styl życia, czy też zachowanie medyczne?

Pytanie to tym bardziej zyskuje na aktualności, biorąc pod uwagę wieloaspektowe przemiany zachodzące w społeczeństwie. Niezwykle często w literaturze wskazuje się wpływ ponowoczesności na zachowania zdrowotne – zmiany kulturowe i cywilizacyjne nie pozostają nigdy bez znaczenia dla świadomości jednostki i jej zachowań zdrowotnych⁷. Można je zaobserwować, uwzględniając przemiany w stylach życia, koncepcjach dotyczących zdrowia i własnego ciała, znaczeniu działań jednostki dla utrzymania zdrowia, budowania jego potencjału oraz – w procesie zdrowienia.

Jak zauważa Ch. Shilling, epoka *społeczeństwa informacyjnego* umożliwia lekarzom sprawowanie nad pacjentem władzy poprzez kontrolę środków przekazu wiedzy medycznej⁸. Z drugiej strony powoduje jednak, iż lekarze stają się dla pacjenta jedynie dodatkowym źródłem informacji. Rodzi to szereg konsekwencji dla relacji lekarz – pacjent, gdyż poddaje w wątpliwość, niekwestionowany dotąd w świetle Parsonowskiego modelu, autorytet lekarza w dziedzinie wiedzy medycznej oraz asymetryczność relacji z pacjentem⁹. Ch. Shilling przestrzega jednak przed traktowaniem tych przesłanek jako faktów dokonanych, a jedynie – jako wstęp do demokratyzacji medycyny i tzw. nowego pluralizmu medycznego. Miałby on umożliwić pacjentom *bezprecedensowe możliwości wyboru w zakresie opieki zdrowotnej*, w tym także *korzystanie z usług innego niż ich własny systemu opieki zdrowotnej*¹⁰. W tym kontekście również medycyna alternatywna zyskuje nowe możliwości ekspansji, nie tylko ze względu na realizację potrzeb niezaspokajanych przez medycynę naukową, ale przede wszystkim ze względu na odmienną podejścia (nastawienie na człowieka, nie chorobę)¹¹ – bardziej zasadnego wobec przemian cywilizacyjnych i zmiany obrazu chorób (choroby funkcjonalne)¹².

Próbę naukowej eksploracji tego pola badawczego z perspektywy socjologicznej podjął W. Piątkowski, autor książki *Lecznictwo niemedyczne w Polsce. Tradycja i współczesność. Analiza zjawiska z perspektywy socjologii zdrowia i choroby*. O fenomenie „medycyny nieoficjalnej” pisała już w latach 80. M. Sokołowska, jedna ze światowych liderów socjologii medycyny, poświęcając jej kilka podrozdziałów w swoim podręczniku¹³. Wśród bardziej współczesnych źródeł należy

¹ Z. Kostrzanowska, I. Wrońska, *Zdrowie jako priorytetowa wartość w XXI wieku*, [w:] *Edukacja, praca, zdrowie. Szkice dedykowane S. Kosińskiemu na 70-lecie urodzin i 45-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, M. Florek (red.), Wydawnictwo WSPA, Lublin 2007, s. 291-301.

² W. Okła, S. Steuden, *Wprowadzenie w problematykę jakości życia*, [w:] *Jakość życia w chorobie*, S. Steuden, W. Okła (red.), Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 6.

³ I. Taranowicz, *Zachowania w zdrowiu i chorobie*, [w:] *Zdrowie i choroba. Wybrane problemy socjologii medycyny*, J. Barański, W. Piątkowski (red.), Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2002, s. 64.

⁴ *Ibidem*.

⁵ K. Puchalski, E. Korzeniowska, *Dlaczego nie dbamy o zdrowie. Rola potocznych racjonalizacji w wyjaśnianiu aktywności prozdrowotnej*, [w:] *Zdrowie – choroba – społeczeństwo. Studia z socjologii medycyny*, W. Piątkowski (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004, s. 109.

⁶ *Ibidem*, s. 109-110.

⁷ Zob. I. Taranowicz, *Prozdrowotny styl życia. Styl życia dla każdego?*, [w:] *Zdrowie i choroba. Perspektywa socjologiczna*, W. Piątkowski, W.A. Brodński (red.), Wydawnictwo WSSG, Tycyn 2005, s. 103-118; J. Barański, *Ciało i zdrowie w ujęciu socjoestetycznym*, [w:] *Zdrowie i choroba. Perspektywa socjologiczna*, s. 323-336; M. Skrzypek, *Socjologia zdrowia, choroby i medycyny w Polsce w pierwszej dekadzie XXI stulecia*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 2008, T. XXXVI, Z. 1, s. 260-271.

⁸ Ch. Shilling, *Kultura, rola chorego i konsumpcja zdrowia*, [w:] P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska (red.), *Socjologia codzienności*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008, s. 741. Myśl ta jest w dużym stopniu zbieżna ze stanowiskiem I. Taranowicz dotyczącym zmedykalizowania życia społecznego zawartym w artykule: *Prozdrowotny styl życia. Styl życia dla każdego?*

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, s. 744.

¹¹ J. Jeszke, *Historyczne źródła współczesnych nurtów leczenia niemedycznego i ich społecznej akceptacji*, [w:] *Szkice z socjologii medycyny*, M. Libiszowska-Żótkowska, M. Ogryzko-Wiewiórowska, W. Piątkowski (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998, s. 82-83.

¹² Zob. W. J. Bielecki, *Syndrom choroby funkcjonalnej*, Wydawnictwo UE, Łódź 2007.

¹³ M. Sokołowska, *Socjologia medycyny*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1986, s. 81-90.

także wspomnieć także o szóstym wydaniu *The Sociology of Health, Healing and Illness* G. L. Weissa i L.E. Lonnquist, której autorzy akcentują proces uzdrawiania wśród wielu obszarów zainteresowania socjologii¹⁴. Natomiast W. Piątkowski, uczeń M. Sokołowskiej podejmował podobną tematykę, m.in. w pracach: *Naturalne sposoby leczenia* (1984), *Lecznictwo niemedyczne w Polsce w XX wieku* (1988), *Spotkania z inną medycyną* (1990), *Listy do Kaszpirowskiego, Spojrzenie socjologiczne* (1993), *Szkice z socjologii medycyny* (1993). Najnowsza publikacja autora jest jednak pierwszą tak kompleksowo analizującą fenomen lecznictwa niemedycznego. Pozostałe obszary zainteresowań autora (socjologia zdrowia, promocja zdrowia, ekosocjologia) zaowocowały w ostatnich latach współautorstwem oraz redakcją innych pozycji monograficznych¹⁵.

Recenzowana książka składa się ze *Wstępu*, trzech komplementarnych części, *Zakończenia*, *Bibliografii* oraz rozbudowanego *Aneksu* stanowiącego dopełnienie całości. Wprowadzenie w problematykę odnaleźć można we *Wstępie* oraz części pierwszej, zatytułowanej *Lecznictwo niemedyczne jako zjawisko socjologiczne*, w której autor określa perspektywę badawczą przyjętą w pracy. Swoje rozważania rozpoczyna od charakterystyki pojęć: *medycyna oparta na faktach (evidence base medicine – EBM)* oraz *lecznictwo niemedyczne*. Zabiegi taksonomiczne ułatwia zastosowanie trzech kryteriów różnicujących obie dziedziny: statusu naukowego, prawnego oraz etycznego (1.1.2). Pomimo iż praca ma na celu analizę zjawiska lecznictwa niemedycznego uwarunkowanego cechami społeczeństwa polskiego, autor decyduje się także na przedstawienie stanu badań nad lecznictwem niekonwencjonalnym w literaturze obcojęzycznej (2.2. *Medycyna komplementarna i alternatywna (CAM) w ujęciu amerykańskiej i europejskiej socjologii zdrowia i choroby*). Na uwagę zasługuje również przywołanie innych perspektyw: antropologii medycyny, historii medycyny oraz medycyny klinicznej¹⁶. Stanowi to poparcie dla wielokrotnie formułowanego, także w innych pracach socjomedycznych, postulatu podjęcia interdyscyplinarnych badań nad zjawiskami zdrowia i choroby, w tym lecznictwa niemedycznego¹⁷.

Przedmiotem rozważań w drugiej części książki są lecznictwo ludowe oraz samolecznictwo (*Polskie lecznictwo ludowe i samolecznictwo – ciągłość i zmiana*). W. Piątkowski wskazuje, iż umieszczone w perspektywie historycznej te dwa zasadnicze działy leczenia niekonwencjonalnego są nie tylko chronologicznie najstarszymi, ale i do dziś trwałymi elementami zachowań zdrowotnych społeczeństwa polskiego. Usystematyzowanie nazewnictwa, dotyczące zwłaszcza obszaru lecznictwa ludowego, poprzedza wskazanie przez autora na relatywnie ograniczoną wiarygodność wielu źródeł

¹⁴ Zob. G. L. Weiss, L. E. Lonnquist, *The Sociology of Health, Healing and Illness*, 6th edition, Prentice Hall 2006.

¹⁵ Inne publikacje pod red. W. Piątkowskiego: *W stronę socjologii zdrowia* (2002), *Zdrowie i choroba. Wybrane problemy socjologii medycyny* (2002), *Zdrowie – choroba – społeczeństwo. Studia z socjologii medycyny* (2004), *Zdrowie i choroba. Perspektywa socjologiczna* (2005) oraz *Socjologia i antropologia medycyny w działaniu* (2008).

¹⁶ Podobnym rozważaniem poświęcony został także artykuł B. Płonki-Syroki *Medycyna alternatywna w perspektywie antropologii historycznej*, który ukazał się w pracy zbiorowej *Socjologia i antropologia medycyny w działaniu*, W. Piątkowski, B. Płonka-Syroka (red.), Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2008, s. 315-338.

¹⁷ Zob. W. Piątkowski, *Lecznictwo niemedyczne w społeczeństwie pluralistycznym. Wybrane aspekty socjologiczne*, [w:] *Zdrowie i choroba. Wybrane problemy socjologii medycyny*, s. 241.

z przełomu XIX i XX w. wykorzystywanych w badaniach etnologicznych. Analizując lecznictwo ludowe opisywane przez ziemian, nauczycieli, księży oraz lekarzy należy niewątpliwie brać pod uwagę subiektywizm ówczesnych autorów. Przechodząc od tradycji do współczesności w ujmowaniu zdrowia i choroby przez ludność wiejską (*Zdrowie i choroba w rodzinach chłopskich. Społeczne ramy samolecznictwa i lecznictwa ludowego w wieku XX*), autor wskazuje na bezsprzecznie zły stan zdrowia ludności wsi, wynikający zarówno z uwarunkowań kulturowych, jak i systemowych. Następnie przedstawia charakterystykę zachowań w chorobie klasy chłopskiej, ze szczególnym uwzględnieniem roli kobiety jako „domowego terapeuty”, zarówno w samolecznictwie, jak i w roli społecznej znachorki (2.3. *Kobieta jako „domowy terapeuta”*). Natomiast najobszerniejszą partię części II stanowi podrozdział dotyczący uwarunkowań zachowań w chorobie, w którym autor odnosi się zarówno do poziomu makrospołecznego, jak i do pozostałych poziomów: mezo i mikrospołecznego. Na uwagę w odniesieniu do pierwszego z nich zasługuje zwłaszcza sięgnięcie do kontekstu kulturowego (2.4.1.3) i religijnego (2.4.1.5), obok ważnych perspektyw: polityczno-ideologicznej (2.4.1.1) oraz ekonomicznej (2.4.1.2).

Ostatniemu działowi lecznictwa niemedycznego – terapiom uzdrowicieli – poświęca W. Piątkowski trzecią i ostatnią zarazem część pracy (*Terapie współczesnych uzdrowicieli. Specyfika. Konteksty. Interpretacje*). Po raz kolejny autor zwraca uwagę na kwestie metodologiczne – w tym przypadku związane przede wszystkim z badaniem skuteczności praktyk uzdrowicielskich. Jednocześnie wskazuje, iż *zjawiska obecnie niemożliwe do eksploracji na gruncie fizyki, chemii czy nauk medycznych nadają się do badania z wykorzystaniem jakościowych czy ilościowych metod socjologicznych* (s. 248). Ma to odniesienie przede wszystkim do takich kategorii pojęciowych jak subiektywny stan zdrowia czy też efekt placebo (s. 247). Tym samym *socjologia, psychologia czy antropologia lecznictwa niemedycznego opisują realne fakty społeczne, opierając się na sprawdzonych procedurach badawczych i w efekcie mogą gromadzić oraz interpretować informacje o znacznych walorach poznawczych i praktycznych* (s. 248). To zdaniem autora otwiera drogę do badań nad społecznymi przyczynami popularności terapii uzdrowicielskich, upatrywanymi na płaszczyźnie społeczno-kulturowej i w ramach samego systemu medycznego (1.2). Wskazując na wzrastający zasięg korzystania z usług przedstawicieli lecznictwa niemedycznego (znajdujący odzwierciedlenie w wynikach ogólnopolskich badań socjologicznych CBOS 1997-1998), autor zaznacza, iż nadal najpopularniejszą formą lecznictwa niemedycznego pozostaje samolecznictwo (s. 255-257). Część trzecia pracy zawiera ponadto próbę zaprezentowania ram teoretycznych, mogących zdaniem autora w najbardziej owocny sposób przyczynić się do pogłębienia wiedzy o zachowaniach i poglądach społeczeństwa na zdrowie i chorobę. W. Piątkowski odwołuje się tutaj do założeń fenomenologii, symbolicznego interakcjonizmu i etnometodologii, uwzględniając także koncepcję *lay referral system* E. Freidsona (2.1)¹⁸. Książkę zamyka analiza „zjawiska Kaszpirowski”, fenomenu popularności uzdrowiciela, który za pośrednictwem seansów

¹⁸ Zob. także W. Piątkowski, *W stronę lecznictwa niemedycznego. Przegląd wybranych propozycji badawczych*, [w:] *Szkice z socjologii medycyny*, s. 17-37.

telewizyjnych „uzdrawiał” polskie społeczeństwo w latach 90., obecnie (2009) zaś prowadzi autorskie programy w telewizji rosyjskiej (NPU).

Wśród zalet publikacji wymienić należy niewątpliwie kompleksowość podejścia do problematyki oraz ukazanie stanu polskich badań nad leczeniem niemedyceznym w kontekście dorobku badaczy europejskich i amerykańskich, co przyczynia się do podniesienia wartości poznawczej publikacji. Jednocześnie czytelnik styka się z wątpliwościami autora dotyczącymi natury metodologicznej, stanowiącymi dowód na istnienie ograniczeń, z którymi muszą zmierzyć się inni socjologowie zajmujący się tą ważną i trudną problematyką. Dotyczą one przede wszystkim źródeł, a więc subiektywizmu przekazu: ustnych i pisemnych (*Aneks*) relacji klientów leczenia niemedyceznego. Może być to przez niektórych badaczy uznane za pewnego rodzaju defekt, jednakże autor opowiada się za komplementarnością podejścia ilościowego i jakościowego w socjologii. Na podkreślenie zasługuje płynność języka oraz bogactwo cytatów, którymi posługuje się autor oraz zachowanie ciągłości logicznej w strukturze pracy. Walory te nie pozostają także bez znaczenia dla funkcji dydaktycznej omawianej publikacji.

W odczuciu piszącej te słowa zaletą książki jest przede wszystkim próba ukazania postaw społeczeństwa polskiego wobec zdrowia i choroby w kontekście transformacji lat 90. W. Piątkowski nie koncentruje się tylko na instytucjonalnym aspekcie przemian, ale przede wszystkim na sferze kulturowej. Społeczeństwo polskie, powszechnie deklarujące wysoką wartość zdrowia w hierarchii celów życiowych, prezentuje jednocześnie niezwykle ambiwalentne zachowania wobec niego¹⁹. Świadczy to o relatywizmie zdrowia, jednocześnie zaś tłumaczyć może wzrost zainteresowania praktykami leczenia niemedyceznego, pozwalającymi na mniej rygorystyczne niż wiedza naukowa podejście do kwestii zdrowia i choroby. Z drugiej strony polski kontekst instytucjonalny, związany z reformą zdrowia i wysokim stopniem niezadowolienia z opieki zdrowotnej, tym bardziej skłania do przesunięcia zainteresowania na alternatywne formy zaspokajania potrzeb zdrowotnych społeczeństwa²⁰. Innym argumentem na rzecz badań nad leczeniem niemedyceznym może być także przekonanie, iż *współczesna medycyna, pojmowana klasycznie, jest niedostatecznie holistyczna, stąd też częste jej porażki np. w zetknięciu z metodami medycyny niekonwencjonalnej*²¹ oraz kontekst relacji lekarz-pacjent, wskazujący na trudności w procesie komunikowania się stron oraz niedostateczne zaspokojenie funkcji ekspresywnej w tej relacji²².

Podsumowując, książka *Lecznictwo niemedycezne w Polsce. Tradycja i współczesność. Analiza zjawiska z perspektywy socjologii zdrowia i choroby* z pewnością przyczynić się może do pogłębienia wiedzy o zachowaniach zdrowotnych Polaków oraz stanowić wskazówkę dla dalszych studiów nad problematyką leczenia niemedyceznego, zwłaszcza w kontekście opisu fenomenu samolecznictwa i praktyk

uzdrowicielskich. Podkreślając wagę i imperatyw interdyscyplinarności, książka stanowi niewątpliwie umocnienie perspektywy socjologicznej i nauk o zachowaniu w debacie nad zdrowiem i chorobą na początku XXI wieku.

WYKAZ ŹRÓDEŁ I LITERATURY

- Niezadowolenie z opieki zdrowotnej. Komunikat z badań, CBOS, Warszawa 2005.
- Barański J., Ciało i zdrowie w ujęciu socjoestetycznym, [w:] *Zdrowie i choroba. Perspektywa socjologiczna*, W. Piątkowski, W.A. Brodński (red.), Wydawnictwo WSSG, Tycyn 2005.
- Barański J., Niektóre aspekty komunikowania się lekarza z pacjentem, [w:] *Zdrowie i choroba. Wybrane problemy socjologii medycyny*, J. Barański, W. Piątkowski (red.), Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2002.
- Bielecki W. J., Syndrom choroby funkcjonalnej. Socjologiczny mit czy rzeczywistość?, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2007.
- Bogusz R., Zdrowie jako wartość deklarowana i realizowana, [w:] *Zdrowie – choroba – społeczeństwo. Studia z socjologii medycyny*, W. Piątkowski (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004.
- Jeszke J., Historyczne źródła współczesnych nurtów leczenia niemedyceznego i ich społecznej akceptacji, [w:] *Szkice z socjologii medycyny*, M. Libiszowska-Żółtkowska, M. Ogryzko-Wiewiórowska, W. Piątkowski (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998.
- Kostrzanowska Z., Wrońska I., Zdrowie jako priorytetowa wartość w XXI wieku, [w:] *Edukacja, praca, zdrowie. Szkice dedykowane S. Kosińskiemu na 70-lecie urodzin i 45-lecie pracy naukowo-dydaktycznej*, M. Florek (red.), Wydawnictwo WSPA, Lublin 2007.
- Okła W., Steuden S., Wprowadzenie w problematykę jakości życia, [w:] *Jakość życia w chorobie*, S. Steuden, W. Okła (red.), Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
- Piątkowski W., Lecznictwo niemedycezne w społeczeństwie pluralistycznym. Wybrane aspekty socjologiczne, [w:] *Zdrowie i choroba. Wybrane problemy socjologii medycyny*, J. Barański, W. Piątkowski (red.), Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2002.
- Piątkowski W., W stronę leczenia niemedyceznego. Przegląd wybranych propozycji badawczych, [w:] *Szkice z socjologii medycyny*, M. Libiszowska-Żółtkowska, M. Ogryzko-Wiewiórowska, W. Piątkowski (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 1998.
- Płonka-Syroka B., Medycyna alternatywna w perspektywie antropologii historycznej, [w:] *Socjologia i antropologia medycyny w działaniu*, W. Piątkowski, B. Płonka-Syroka (red.), Oficyna Wydawnicza Arborium, Wrocław 2008.
- Puchalski K., Korzeniowska E., Dlaczego nie dbamy o zdrowie. Rola potocznych racjonalizacji w wyjaśnianiu aktywności prozdrowotnej, [w:] *Zdrowie – choroba – społeczeństwo. Studia z socjologii medycyny*, W. Piątkowski (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004.
- Shilling Ch., Kultura, rola chorego i konsumpcja zdrowia, [w:] P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska (red.), *Socjologia codzienności*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008.
- Skrzypek M., Socjologia zdrowia, choroby i medycyny w Polsce w pierwszej dekadzie XXI stulecia, „Roczniki Nauk Społecznych”, 2008, T. XXXVI, Z. 1.
- Sokołowska M., *Socjologia medycyny*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1986.
- Taranowicz I., Prozdrowotny styl życia. Styl życia dla każdego?, [w:] *Zdrowie i choroba. Perspektywa socjologiczna*, W. Piątkowski, W.A. Brodński (red.), Wydawnictwo WSSG, Tycyn 2005.
- Taranowicz I., Zachowania w zdrowiu i chorobie, [w:] *Zdrowie i choroba. Wybrane problemy socjologii medycyny*, J. Barański, W. Piątkowski (red.), Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2002.
- Weiss G.L., Lonnquist L.E., *The Sociology of Health, Healing and Illness*, 6th edition, Prentice Hall 2006.

mgr Anna Sadowska

Forum Młodych Dyplomatów w Lublinie

¹⁹ R. Bogusz, *Zdrowie jako wartość deklarowana i realizowana*, [w:] *Zdrowie – choroba – społeczeństwo. Studia z socjologii medycyny*, s. 139.

²⁰ Zob. *Niezadowolenie z opieki zdrowotnej. Komunikat z badań*, CBOS, Warszawa 2005.

²¹ W. J. Bielecki, *Syndrom choroby funkcjonalnej...*, s. 36.

²² J. Barański, *Niektóre aspekty komunikowania się lekarza z pacjentem*, [w:] *Zdrowie i choroba. Wybrane problemy socjologii medycyny*, s. 162-167.